

УДК 1.008.17.60(608)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.17>

ДЕЯКІ ЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО БІОВДОСКОНАЛЕННЯ: РИЗИКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Оксана Онищук

<https://orcid.org/0000-0002-8064-1953>

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена аналізу філософсько-етичних аспектів морального біовдосконалення (біопокращення) людини в контексті розвитку біотехнологій. Обговорюються ризики та переваги такого покращення. Виявлено наступні ризики морального біовдосконалення людини: втрата правової рівності між звичайними та вдосконаленими людьми, нівелювання свободи волі як джерела моралі, стандартизація та технологізація людини та ін. Серед переваг можна виділити сприяння розвитку демократії, посилення свобод людини, підвищення стандартів гідності й осуду та ін. Проаналізовано деякі усталені філософські стратегії дослідження біовдосконалення крізь призму їх впливу на моральну природу людини. Показано, що на сьогоднішній день не існує єдиного чи домінантного підходу в оцінці такого покращення. Більш того, немає так само і єдиної дефініції поняття «моральне біопокращення». Розглянуто чим звичайний моральний розвиток відрізняється від морального біовдосконалення. Наголошено, що біологічні підстави людського життя сьогодні отримали швидкоплинну трансформативну соціальну обумовленість, а також стали піддані цілеспрямованим втручанням з боку сучасних технологій. Відзначено, що моральне біопокращення тісно корелюється зі стрижневими структурами ідентичності людини, з конкретними соціокультурними кодами середовища людини. Воно є таким видом практики, яка впливає не тільки на біологічні аспекти життя сучасної людини, а й на соціальні та індивідуальні. Продемонстровано, що найперше ризики, з якими стикається людина внаслідок біотехнологічного впливу на її внутрішні структури, слугують вихідним пунктом філософсько-етичного аналізу і спонукають до нових досліджень. Акцентується увага на тому, що моральний розвиток найперше проявляється через самоподолання та вольові зусилля, має характеристики процесуальності й досвідності.

Ключові слова: моральне біовдосконалення (біопокращення), біотехнології, мораль, ризик, перевага.

На початку XXI ст. в умовах прискорення розвитку конвергентних NBIC-технологій виокремилася доволі нова і дискусійна тенденція дослідження їх застосування для морального вдосконалення людини, її покращення і навіть кардинальної зміни в певних аспектах морального життя. Сислове окреслення та аналітичний огляд етичних проблем морального трансгуманізму в контексті біотехнологічного покращення людини необхідні для осмислення тенденцій сучасного життя і розуміння місця людини у ньому. Філософське осмислення морального покращення в межах біотехнологій дозволяє розглядати його як складний соціогуманітарний комплекс, що представлений конкуруючими інтерпретаціями. Однією з філософсько-етичних проблем в контексті біотехнологічного покращення є пошук нових форм нормативності, які б гарантували баланс користі та ризиків, що пов'язані з таким покращенням. До того ж слід пам'ятати про те, що нові типи ризиків генерують їх легітимацію, що викликає застереження в науці і техніці.

Ця тематика активно обговорюється на Заході, а її найвідомішими представниками є Т. Дуглас (який власне і представив у 2008 році названу проблему), І. Перссон, Дж. Савулеску, П. Кратчфілд, А. Б'юкенен, М. Вокер, Н. Агар та ін.

Метою статті є виявити та оцінити соціогуманітарні ризики та переваги біотехнологічного морального вдосконалення (біопокращення) людини.

Найперше слід окреслити дефініцію доволі розмитого концепту «вдосконалення (покращення)». Ми будемо виходити з визначення М. Бесс [1, с. 643], яка говорить, що термін «покращення» є втручанням, яке скероване на модифікацію якостей людини, що додає їй такі здібності і характеристики, які в іншому випадку не властиві їй та неочікувані від неї, а також з визначення Д. де Грації, який розуміє під покращенням «будь-яке навмисне втручання, спрямоване на покращення наявної здатності, вибір бажаної здатності або створення нової здатності в людині» [2, с. 361]. Моральне біовдосконалення (або біопокращення) (*moral bioenhancement*) можна розуміти в кількох аспектах: найперше, як використання біомедичних технологій для морального вдосконалення людей з наступною їх реалізацією в соціальному житті та приватному просторі, для штучного стимулювання й програмування моральних вчинків. «Біомедичні технології регулярно використовуються в спробах зберегти або відновити здоров'я. Але багато з них також можна використовувати для зміни характеристик вже здорових людей. Я буду називати їх біомедичними вдосконаленнями... особистість морально вдосконалюється тоді, коли в майбутньому в неї краще виражені мотиви аніж до покращення» [3, с. 228–229]. Х. Вайсмен, виходячи з того, що в людській поведінці і природі є багато небажаного і шкідливого, визначає моральне біопокращення як спробу зробити людей більш альтруїстичними, співчутливими, готовими до співпраці [4, с. 33]. Також моральне біовдосконалення можна визначити як біотехнологічні трансформації людини заради вирішення соціальних та моральних проблем. Д. де Грація виокремлює три види морального біопокращення - покращення мотивації (кращі мотиви, риси характеру та загальна мотивація робити те, що правильно), покращене розуміння (коли потрібні рішення того, що є правильним) і покращення поведінки (більша відповідність моральним нормам і, отже, більша частота правильних дій) [2, с. 361].

Якщо біомедичні покращення вже давно використовуються в щоденному житті (наприклад, бета-блокатори для заспокоєння нервів під час виступів, косметична хірургія, препарати для покращення пам'яті та ін.), то використання біотехнологій для морального вдосконалення викликає суперечки. Загалом, воно має на меті зробити людину більш досконалою, виходячи з уже наявного розуміння досконалості. Приклади морального біовдосконалення за Т. Дугласом [3, с. 230] – це використання нейромедіаторів для послаблення антиморальних емоцій та установок (наприклад, приглушення агресії чи сильної відрази до певних расових груп чи надмірної агресивності в поведінці). Д. де Грація наводить ряд інших таких прикладів: «глюкоза як засіб підвищення стійкості до спокуси зробити щось не так; селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну як засіб зменшення схильності до нападу на людей; пропранолол як засіб зменшення несвідомих расових упереджень; стимуляція мозку (наприклад, електрична стимуляція мигдалеподібного тіла) як засіб зниження агресії; відбір ембріонів, які містять ген, що кодує більшу схильність до альтруїзму; відбір ембріонів або генна інженерія як засіб уникнення або нейтралізації генів, пов'язаних з антисоціальним розладом особистості; будь-який із цих засобів є способом забезпечення більшої схильності до справедливості» [2, с. 362]. Він же аргументовано пояснює важливість морального біопокращення на протигагу традиційному. Де Грація говорить про величезну кількість прикладів аморальної поведінки з руйнівними наслідками як то рабство, примусова проституція, геноциди, пандемії, ядерна зброя та ін. Людство вже має

традиційні засоби підвищення моральних якостей. До них належать чіткі моральні настанови, наставництво, соціалізація, ретельно розроблена державна політика, література та інші засоби масової інформації, які заохочують до морального рефлексії, а також індивідуальні зусилля щодо вдосконалення. Але ці засоби в кращому випадку скромно ефективні. Крім того, розвиток технологій відбувається надзвичайно швидко, тоді як позитивні зміни в нашій психології відбуваються повільно. Оскільки моральний статус-кво є настільки проблематичним, а традиційні засоби морального вдосконалення можуть бути неспроможними дати задовільні покращення, можливість морального біопокращення заслуговує на увагу, а сама проблема морального біопокращення втілюється на ґрунті залучення NBIC-технологій для вирішення соціальних проблем.

Виходячи з ідеї персональної автономії, сучасна наука постулює ідею активної особистості, яка конструює власне життя на основі автономності як джерела легітимності. Проте, одночасно така автономія є джерелом ризиків, оскільки важко передбачити наслідки дій людини внаслідок розширення її автономії. Тому важливо дослідити аргументи як прихильників, так і критиків морального біовдосконалення. Прихильниками морального біопокращення є Т. Дуглас, Д. де Грація, І. Перссон і Дж. Савулеску, Дж. Х'юз та ін. Критиками ж цього напрямку виступають А. Б'юкенен, Дж. Гарріс.

В контексті етичного дискурсу моральної поведінки біотехнології розглядають витoki соціальної та моральної поведінки в біологічних підставах. Сучасні нейротехнологічні дослідження прийшли до того, що значну частину етичних поведінкових стратегій можна вважати біологічно детермінованими. І тому, можна розробити інструменти для стимулювання етично коректних та соціально безпечних вчинків (наприклад, використання нейромедіаторів для моделювання позитивної соціальної поведінки).

Представники морального біовдосконалення виходять з того, що моральне функціонування людини багато в чому обумовлене біологічними чинниками, а тому, знаючи адекватні біологічні важелі, можна змінювати моральну природу людини. Наприклад, Дж. Х'юз [5], представник трансгуманістичного оптимізму, вводить поняття «інженерії доброчесності» як засобу сприяння розвитку морального кодексу демократичних громад. Це передбачає створення суспільства, де люди будуть щасливіші, розумніші, самосвідоміші й доброчесніші. Для нього проект морального біопокращення має бути обраним людиною як засіб саморозвитку і тлумачиться як посилення свободи людини, оскільки наші пристрасті, деструктивні інтенції та форми поведінки є не чим іншим, як тим, що нас обмежує і поневолює. Моральне біовдосконалення за Дж. Х'юзом є позитивною ідеєю та силою, що збільшує щастя, якщо воно зумовлене вільним вибором людини важливих і цінних для неї моральних якостей. «Наше зростаюче розуміння мозку та того, як він створює емпатію, самоконтроль, моральне судження і навіть духовна трансцендентність свідчить про те, що ми будемо дедалі більше вміти виявляти та лікувати не просто психопатію, а звичайну моральну та духовну слабкість. Неврологія запропонує всім нам можливість стати кращими людьми якими ми хочемо бути» [5].

Т. Дуглас говорить натомість про «некогнітивне моральне біопокращення», яке досягається за допомогою модуляції емоцій і дій, тобто не шляхом покращення пізнання [6, с. 162]. Він не говорить про моральне біовдосконалення як про покращення когнітивних здібностей, моральної проникливості, обдумування, нехтуючи когнітивними аспектами моральної поведінки. І. Перссон та Д. Савулеску [7] відстоюють думку, що моральне біовдосконалення – це вирішення цивілізаційних загроз внаслідок зростання впливу технологій на людину і світ за рахунок того, що вони мають робити людину більш людиною в моральному сенсі, навіть якщо вона перестає бути людиною в біологічному сенсі.

А. Арчер у своїх дослідженнях показує, що противники генетичного або біомедичного вдосконалення людини часто стверджують, що доступність цих технологій матиме негативні наслідки для тих, хто або не хоче використовувати ці ресурси, або не має до них доступу. Проте, все не так однозначно. Широке використання морального вдосконалення підвищило б стандарти гідності похвали та осуду, що значно ускладнило б тим, хто не вдосконалий, робити вчинки, гідні похвали, або уникати вчинків, які заслуговують на осуд [8].

Інші дослідники зауважують, що деякі біоконсерватори відкидають використання біотехнології для морального вдосконалення, водночас проголошуючи стандарти чеснот в теїзмі, згідно якого чесноти й добродієність можна отримати лише у процесі самовдосконалення і внутрішньої роботи, а не за допомогою біотехнологічних втручань. Наприклад, прихильники цієї точки зору можуть стверджувати, що чеснота співчуття не може бути досягнута прийомом таблетки, а має виникнути в результаті органічного життєвого досвіду, який включає страждання та роздуми. Проте, критикуючи таку позицію, можна зауважити, що Бог, будучи абсолютно добродієним, не отримав свої чесноти через процес. Тому теїстичні біоконсерватори повинні або відмовитися від уявлення про те, що Бог завжди був ідеально чеснотним, або відмовитися від свого твердження, що чеснота повинна бути отримана через певний процес. З огляду на це, робиться висновок, що поєднання стандартного теїзму та процесуальності набуття чеснот не є міцною основою для протидії моральному вдосконаленню [9].

А. Б'юкенен вважає, що при моральному біопокращенні можлива втрата фактичної правової рівності між звичайними та вдосконаленими людьми. Звичайні люди опиняться на периферії життя, тоді як морально покращені стануть визначальними фігурами майбутнього [10]. Дж. Гарріс вважає, що небезпека біопокращення криється у нівелюванні вольового зусилля і свободи людини як джерела моральності її вчинків. Він зосереджується на дослідженні проблеми якою мірою моральне біопокращення загрожує нашій свободі, включаючи свободу діяти неправильно [11].

Виходячи з усіх наведених ідей, треба найперше зазначити, що технології морального біопокращення зараз є на стадії розвитку і моделі, які вони використовують, є дещо спрощеними, тобто скерованими на дослідження (чи виміри) якогось одного аспекту когнітивного процесу, що стосується моралі. Зрештою, спрощеність також виходить зі самої ідеї біотехнологій щодо пошуку та обґрунтування причин моральної поведінки біологічними чинниками. Не можна не сказати і про біотехнологічне обмеження розуміння самої ідеї блага (ця ідея є еволютивною і залежить від різноманітних факторів (соціокультурних, технологічних та ін.)) та автономії людської особистості. Окрім цього, не можна не погодитися з Д. Вассерманом, що негативні моральні риси і прояви характеру людини мають і позитивні аспекти, оскільки дозволяють розуміти й інтерпретувати моральний вибір людини, слугуючи взірцями неприйнятної поведінки [12].

Можна також говорити про ризик зведення морального вдосконалення людини як автономної стратегії самоподолання, трансформації себе до автоматичного відтворення якихось заданих зразків і моделей поведінки. Моральні вчинки є найперше результатом внутрішньої осмисленої роботи над собою з докладанням вольових зусиль.

Так само виникає проблема тлумачення такого полісемантичного концепту як мораль: кожна людина розуміє її по своєму, є різні моральні парадигми (скажімо, для когось аборти чи евтаназія є морально допустимі, а для когось абсолютно неприпустимі), або ж суперечки щодо етичності багатьох законів і ін. Проте, відразу ж варто зазначити, що існують такі моральні недоліки, які не викликають дискусій і сумнівів, і для вирішення яких

моральне біовдосконалення треба заохочувати: конкретні форми зла (наприклад, садизм), різні форми морального цинізму, які спонукають людину бути корумпованою, обманювати і ін., нарцисичний чи антисоціальний розлади особистості, відсутність емпатії до негативних реалій (наприклад, голодуючі діти, жорстоке поводження з жінками і ін., імпульсивність по відношенню до насильства та ін.

Як бачимо, сама ідея морального біовдосконалення викликає дуже багато питань та застережень. Аналіз й оцінка потенційних морально-етичних наслідків морального біопокращення передбачає відповідь на питання на кшталт «яку саме мораль ми повинні покращувати?», «чи стане людство щасливішим завдяки таким вдосконаленням?», «які трансформації викличе в природі та самоідентифікації людини таке покращення?», «яким чином буде корелюватися моральний розвиток з біотехнологіями?», «чи є такі сфери людського буття, які не можна модифікувати за допомогою технологій?» і ін.

Ще один момент, який необхідно прояснити, це суттєва відмінність традиційного морального вдосконалення людини від біотехнологічного. Найперше вони відрізняються тим, що моральне покращення виходить з усвідомлених внутрішніх мотивів і потреб і здійснюється через самоподолання, через внутрішні зусилля людини, тоді як біотехнологічне – здійснюється шляхом залучення біотехнологій, когнітивних стимуляторів, генетичного допінгу та ін. Саме з цієї причини таке покращення є стандартизованим і технологізованим (коли людині задають бажані характеристики, нехай навіть з позитивною конотацією), тоді як природне вдосконалення характеризується унікальністю. Влучно зазначає Х. Вайсмен, що «моральне життя та розвиток не завжди пов'язані з рефлексією природи блага; найчастіше воно просто включає в себе вбудовані в життя звички, практики та ціннісні ідеали групи, в якій людина живе і прагне відповідати їм. Не можна просто відкласти половину часу в день на мораль, а потім зупинитися на цьому. Моральний розвиток не є окремою діяльністю, як навчання грі на музичному інструменті чи водіння автомобіля; це те, що розсіяно всередині щоденного життя. Моральне життя є вбудованим і випадковим» [4, с. 81].

Повертаючись до проблем морального біовдосконалення, варто зупинитися на наступному: за якими критеріями визначити які морально-етичні категорії і якості будуть пріоритетними для формування людини в межах нового антропологічного проекту? Проблема пріоритетності морального покращення (наприклад, що краще – втручання для лікування алкоголізму чи з метою зробити людину більш щедрою); чи ми говоримо про те, щоб зробити людей кращими в якомусь моральному сенсі («жорстке» моральне вдосконалення), чи для нас це найперше означає маніпулювання поведінкою з метою створення бажаніших соціальних моделей. Також є проблема імплементації, законного регулювання та публічної реалізації морального біовдосконалення. Ще одна проблема, на якій наголошує у своїй книзі Х. Вайсмен полягає в тому, що практична реальність є найсуворішим обмежуючим фактором, коли мова заходить про моральне біопокращення. Він демонструє, що наукові дослідження в цій галузі, проведені в так званих «моральних лабораторіях», не моделюють належним чином моральне функціонування в реальному житті. Нарешті, ще однією проблемою є побічні або ж небажані ефекти внаслідок морального біопокращення (наприклад, підвищення емпатії може зробити людей менш справедливими та більш упередженими, а не менш справедливими та більш неупередженими). У випадку генної інженерії можна вплинути на набагато більше систем, ніж лише цільову частину чи порок (наприклад, що може трапитися, якщо вибір добродесних генів також збільшить ймовірність раку, діабету, хвороб серця або навіть депресії?). Деякі дослідники стурбовані можливими змінами ідентичності в результаті морального біопокращення. Наприклад, Т. Дуглас розрізняє

втрату ідентичності в сильному сенсі, коли людина після покращення стане зовсім іншою людиною, і слабкому, у якому моральне біопокращення змінить деякі з її найважливіших психологічних характеристик.

В контексті морально-етичної перспективи дослідження людини говорять про автентичність її буття, що найперше проявляється у прагненні до досконалості, до вищих цінностей через самоподолання і вольові зусилля. А тому, моральне вдосконалення неможливе без автономної стратегії самоперетворення. Моральний розвиток є результатом внутрішньої роботи над собою. Особливість морального біовдосконалення в тому, що автономне вдосконалення людини редукується до сприйняття себе як біологічної машини, яка не надто справно працює і яку через біомедичні технології можна запрограмувати на досягнення позитивних соціальних ефектів. Моральна свідомість людини завжди балансує між ідеалом моральної досконалості і тілесною природою, яка недосконала, гріховна, часто нерозумна і така, що виходить з-під впливу морально-етичних норм. Природне моральне вдосконалення завжди процесуальне і тривале, включає набуття досвіду морального життя шляхом здійснення власних помилок.

Отже, концептуально-категоріальний статус поняття «морального біовдосконалення» в сучасній науці й філософії поряд з семантичною неоднорідністю ускладнює його смисловий аналіз і передбачає широке проблемне коло витлумачення. Дискурсивні практики морального біопокращення вміщують в собі варіації морально-етичних аспектів різної конотації, когнітивні та раціональні установки, а саме практичне застосування такого покращення співвідноситься з етико-філософською рефлексією біотехнологічних ризиків та переваг. Вивчення таких ризиків й переваг інтегрує різноманітні підходи в міждисциплінарних дослідженнях і передбачає перспективу майбутніх розвідок.

Список використаної літератури

1. Bess M. Enhanced humans versus «normal people»: elusive definitions. *The Journal of medicine and philosophy*. 2010, Vol. 35, № 6. P. 641–655.
2. De Grazia D. Moral Enhancement, Freedom, and What We (Should) Value in Moral Behavior. *Journal of Medical Ethics*. 2014, Vol. 40, Issue 6. P. 361–368 .
3. Douglas T. Moral Enhancement. *Journal of Applied Philosophy*. 2008 Aug; Vol. 25 Issue 3. P. 228–245.
4. Wiseman H. The myth of the moral brain: the limits of moral enhancement. Cambridge, MA: MIT Press, 2016. 351 p.
5. Hughes J. Morality in a Pill? URL: <http://ieet.org/index.php/IEET/more/hughe20121009>
6. Douglas T. Moral Enhancement Via Direct Emotion Modulation: A Reply to John Harris. *Bioethics*. 2013, Vol. 27, №3. P. 160–168 .
7. Persson I., Savulescu J. Moral Transhumanism. *Journal of Medicine and Philosophy*. 2010. Vol. 35(6). P. 656–669.
8. Archer A. Moral Enhancement and Those Left Behind. *Bioethics*. 2016, Sept., Vol. 30, Issue7. P. 500–510.
9. Brummett A., Crutchfield P. Two internal critiques for theists who oppose moral enhancement on a process virtue basis. *Bioethics*. 2022, May, Vol. 36, Issue 4. P. 367–373.
10. Buchanan A. Moral Status and Human Enhancement. *Philosophy & Public Affairs*. 2009, Vol. 37. №4. P. 346–381.
11. Harris J. *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007, 242 p.
12. Wasserman D. When bad people do good things: will moral enhancement make the world a better place? *Journal of Medical Ethics*. 2014. Vol. 40. № 6. P. 375.

**SOME ETHICAL ASPECTS OF MORAL BIOENHANCEMENT:
RISKS AND BENEFITS****Oksana Onyshchuk***<https://orcid.org/0000-0002-8064-1953>**Lviv Polytechnic National University,**Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy,**Mytropolyta Andreia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of philosophical and ethical aspects of moral bio-enhancement of humans in the context of biotechnology development. The risks and benefits of such improvement are discussed. The author identifies the following risks of moral human bio-enhancement: loss of legal equality between ordinary and enhanced people, leveling of free will as a source of morality, standardization and technologization of human beings, etc. Among the advantages are the promotion of democracy, the strengthening of human freedoms, the increase in standards of dignity and judgment, etc. The author analyzes some established philosophical strategies for studying biological enhancement through the prism of their impact on the moral nature of man. It is shown that to date there is no single or dominant approach to assessing such enhancement. Moreover, there is also no single definition of the concept of "moral bio-enhancement". The author considers how ordinary moral development differs from moral bio-improvement. It is emphasized that the biological foundations of human life today have received a rapidly changing transformative social conditionality, and have also become subject to targeted interventions by modern technologies. It is noted that moral bio-enhancement is closely correlated with the core structures of human identity, with specific socio-cultural codes of the human environment. It is a type of practice that affects not only the biological aspects of modern life, but also the social and individual ones. It is demonstrated that, first of all, the risks faced by humans as a result of biotechnological impact on their internal structures serve as a starting point for philosophical and ethical analysis and encourage new research. The author emphasizes that moral development is primarily manifested through self-overcoming and volitional efforts, and has the characteristics of procedural and experiential nature.

Key words: moral bio-improvement (bio-enhancement), biotechnology, morality, risk, benefit.